

УДК 351.858(477)

В. Пасічник

СУТЬ ТА СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Розкрито зміст поняття “національна ідея”. Визначено сутність та структуру національної ідеї. Проаналізовано складові елементи національної ідеї.

Ключові слова: національна ідея, національна ідентичність, національне покликання, національний ідеал, національні цінності та інтереси, національна держава і стратегія, національна безпека.

На сьогодні різні автори часто довільно і на свій розсуд трактують зміст національної ідеї. Тому В. Лісовий слушно зазначає, що національна ідея “у різний спосіб (залежно від розуміння того, хто їх застосовує) може об’єднати в собі цілий набір понять” [1]. Однак без національної ідеї неможливо консолідувати суспільство, об’єднати і мобілізувати народ задля вирішення існуючих проблем та нейтралізації загроз національній безпеці, реалізації національних інтересів. Тому в Україні давно вже визріла необхідність чітко визначити зміст поняття “національна ідея” та з’ясувати, що означає національна ідея, у чому полягає її структура та суть.

Різні вітчизняні та зарубіжні дослідники розробляли ти чи інші аспекти національної ідеї, роблячи тим самим свій вагомий внесок її дослідження, розвиток української національної ідеї. До них можна віднести таких дослідників М. Костомарова, М. Грушевського, І. Франка, М. Драгоманов, Е. Сміт, М. Бубер, Ю. Липи, В. Липинського, Д. Донцова, М. Хвильового, С. Бандеру, П. Федуну, О. Забужко, А. Колодій, Ю. Римаренка, О. Кириченка, О. Кортунова, О. Майборода, О. Гриніва, В. Лікана, А. Фартушного, Н. Левченко та інших. Однак їх погляди часом суперечать один одному, є різні підходи щодо трактування національної ідеї. Тому на сьогодні необхідно узагальнити результати їх досліджень, використовуючи системний підхід, що передбачає виділення і аналіз основних елементів національної ідеї.

Метою дослідження є визначення змісту поняття “національна ідея”, з’ясування її структури та сутності цього поняття.

Національна ідентичність є центральним елементом у структурі національної ідеї. Ідентичність означає сукупність ознак, які виділяють певну групу людей з кола інших груп і слугують окремій особі підставою до віднесення себе до цієї групи [2]. На цій основі суб’єкт самоусвідомлює себе: свій тип, характер та власну роль у певному середовищі, що формується на основі “постійності цілей, пам’яті, головних вартостей, переживань та закріплюється системою ролей та позицій” [3]. Сформована ідентичність дає змогу усвідомити свою подібність чи близькість до міжнародної інтегрованої спільноти через ідентифікацію подібних (чи близьких) вартостей, інтересів та цілей і, відповідно, повніше усвідомити свої інтереси та цілі на міжнародній арені чи в регіоні [4]. Тому національна ідентичність разом з іншими чинниками (видом міжнародної системи, типом балансу сил) формує уявлення національної спільноти про її роль на міжнародній арені.

Національна ідентичність, на думку Е. Сміта, характеризує передусім політичну спільноту і містить такі її найголовніші риси: “1) історична територія, або рідний край;

2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території” [5]. Специфіка національної ідентичності як аспекту національної ідеї полягає в тому, що через неї етнос (народ) “піднімається до розуміння свого становища і призначення у світі, своїх спільних інтересів і ідеалів, необхідності спільної боротьби за їх здійснення, усвідомлення національно-державної спільності і державного суверенітету” [6].

У пізнавальній площині національна ідея несе в собі передусім знання про глибинну сутність народу як певної духовної, природно-біологічної, культурно-психологічної та соціально-політичної спільноти. М. Бубер писав: “Ми говоримо про національну спільноту, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, своє становище, свої традиції і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі” [7]. Отже, національна ідея відображає внутрішню єдність, спорідненість, окремішність і відмінність окремого народу від інших народів, що стає основою його національної ідентичності, усвідомленням свого “національного Я”.

Ще одним елементом у структурі національної ідеї є *національне покликання*. Якщо національна ідентичність дає відповідь на запитання: “Хто Ми такі?”, то національне покликання відповідає на інше запитання – “Для чого Ми існуємо в цьому світі?”. Національне покликання формує уявлення народу про його призначення, роль і функцію у світовому співтоваристві, у середовищі інших народів. Отже, після самоусвідомлення свого “національного Я” і прийняття своєї національної “Я-концепції” (національної ідентичності), виокремивши себе серед інших народів, тобто відповівши на запитання “Хто такий мій народ” (і моє “національне Я”), на другому рівні самопізнання національна ідея має дати відповідь на запитання: “А для чого існує мій народ, яке його призначення в світі і який сенс його існування?”. На цій основі в багатьох народів формується національне месіанство, яке Б. Кухта розглядає як “вибраність даної нації під якимось кутом зору” [8].

Національний ідеал також є важливим елементом у структурі національної ідеї. Національний ідеал – це цілісний образ оптимального суспільного й національного ладу, за якого найповніше реалізується потенціал нації та окремих її членів у всіх сферах життя. І. Франко визначав суть ідеалу в суспільному житті як “синтези бажань, потреб і змагань близьких, практично легших і трудніших до досягнення бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого... Такі ідеали можуть поставати, можуть запалювати серця ширших кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях” [9].

Національний ідеал виступає передусім як морально-етична вартість. Сила й життєздатність національної ідеї справді від того, наскільки її національний ідеал адекватно відображає об'єктивну реальність і тенденції суспільного розвитку. Однак національна ідея виконуватиме свої функції у суспільстві лише тоді, коли кожна людина буде переконана у процесі своєї практичної і теоретичної (пізнавальної) діяльності в істинності свого національного ідеалу, буде його емоційно переживати, і тим він задовольнятиме потреби її серця. Тому не можна відкидати національного міфу і релігійних знань народу, оскільки тоді вона буде чужою для народу. Потрібна раціоналізація цих знань та історичного досвіду свого народу, гармонійне поєднання науки, релігії й національної міфології через синтез досягнень сучасної науки та релігійно-міфологічних уявлень народу з

урахуванням історичних уроків, що передбачатиме доопрацювання та подальший розвиток національної ідеї відповідно до потреб сучасної епохи.

Важливим складником національної ідеї є *національні цінності та пріоритети*. Ієрархію національних цінностей та систему національних пріоритетів визначає переважно національний ідеал. Цінності та пріоритети формують життєві орієнтації нації й людини у світі, а отже, є результатом поєднання власного та запозиченого загальнолюдського досвіду, що став національним надбанням. У цьому контексті актуальне визначення національної ідеї А. Фартушного: “Українська національна ідея – це ієрархізована система духовних вартостей, що об’єктивно склалася у процесі етногенезу й націогенезу автохтонного населення Подніпров’я і Подністров’я і котра адекватно відображає реальні умови існування цього населення” [10].

Н. Смелзер визначає суспільні цінності як загальноприйняті переконання з огляду на цілі, до яких повинні прагнути люди в суспільстві [11]. Через цінності особи, соціальні групи та національні спільноти більш чи менш свідомо виявляють своє ставлення до світу. Саме на основі цінностей суб’єкт вирішує питання про сенс свого життя: яке воно є, яким воно має бути, до чого прагнути, як, для чого і заради чого варто жити. Іншими словами, на основі вартостей суб’єкт визначає власні цілі, цілі свого життя та обирає засоби для їх реалізації.

Національні цінності покликані регулювати задоволення духовних і матеріальних потреб та визначати їх оптимальне співвідношення й пріоритетність. Потрібно погодитись з О. Яковлевим, що “матеріальні засоби існування – умова духовної активності..., а виробництво засобів існування є виробництво засобів, а не цілей” [12]. Основою суспільного розвитку, основним пріоритетом розвитку суспільства має стати людина, її духовне відтворення як самосвідомої особистості з тільки їй властивою трансцендентною гідністю як “образу і подоби Божої”. Сенс життя нації і людини полягає в їхньому духовному (стратегічне завдання) й матеріальному (тактичне завдання) розвитку й самовдосконаленні, з метою їх саморозкриття і самореалізації, а також утвердження свого буття в цьому світі через реалізацію задуму Божого і свого покликання та досягнення повноти життя в усіх його сферах.

Система цінностей спільноти є фундаментом певного типу національної культури, яка формує певні традиції і стандарти політичної діяльності, активності. У межах заданої системи цінностей і культури формується спільнота людей як певна ідейна єдність, з однією метою і баченням світу.

Національні інтереси теж є елементом у структурі національної ідеї. Національні інтереси є усвідомленими потребами, “окультуреними” і такими, що відповідають системі вартостей, на основі якої і формується система національних інтересів у їх певній ієрархічній послідовності. Національні інтереси не є механічною сукупністю всієї багатоманітності суспільних інтересів, це синтез інтересів нації як інтегрованої спільноти, де окремі індивідуальні та групові інтереси узгоджуються й зводяться до загального знаменника, який А. Колодій визначає як “інтерес до самозбереження і самовияву, до реалізації свого соціально-політичного і культурного потенціалу у властивій саме цій нації формі (іншими словами – до реалізації національної ідеї)”; серцевиною національних інтересів є збереження й зміцнення національного суверенітету, що означає “повновладдя нації, оволодіння нею всіма можливостями розпоряджатися власною долею” [13]. Тому національні інтереси мають бути синтезом, а не механічною сумою приватних і корпоративних інтересів. На цій основі досягається

консенсус між основними соціальними групами, між панівною елітою та усім суспільством.

Приватні й корпоративні інтереси, виступаючи часткою стосовно нації (цілого), з одного боку, зумовлюють пріоритетність національних інтересів, які забезпечують цілісність та суверенність національної спільноти, з іншого боку, нація не може існувати поза людиною, вона виявляється лише в людині й через людину. Важливо забезпечити баланс інтересів особи, суспільства і держави, досягнути єдності особистих й суспільних інтересів. “Індивід як вища ціль безпеки, ради якого, власне, і вибудовується вся її модель (безпеки), – як зазначає Т. Алексєєва, – перекладає більшу частину турбот про свою безпеку державі”, яка власне і покликана гарантувати реалізацію її інтересів, оптимально їх узгоджуючи з інтересами суспільства та інших громадян [14]. Тут йдеться не про обмеження свободи людини, а про створення ефективних механізмів реалізації свободи та блокування корисливих прагнень окремих осіб чи груп використовувати ресурси цілого суспільства у власних егоїстичних інтересах. О. Кортунов слушно стверджує, що спроби будь-якого класу, партії чи групи зобразити себе як єдиного виразника (захисника) національних інтересів, висувати претензії і видавати свої вузькокласові (вузькогрупові, вузькопартійні) інтереси як загальнонаціональні є небезпечними, оскільки це може дестабілізувати етнополітичну ситуацію в країні [15]. За таких умов національні інтереси, артикульовані винятково політичною елітою та істеблїшментом, виступають передусім як компроміс, основою якого є суперечливі інтереси різних бюрократичних груп. Хоча бувають випадки, коли окремі групи (особи), реалізуючи свій корпоративний інтерес, якнайповніше реалізують загальнонаціональний інтерес і в довготерміновому плані забезпечують розвиток усього суспільства.

У структурі національних інтересів вирізняють, *по-перше*, стратегічні інтереси, які є довготерміновими та комплексними, від реалізації яких залежить забезпечення усієї життєдіяльності нації, загроза яким підриває національну безпеку країни; *по-друге*, оперативні інтереси, що впливають із стратегічних національних інтересів, і спрямовані на вирішення окремих проблем з огляду на стратегічні інтереси; *по-третє*, тактичні національні інтереси, що відзначаються короткотерміновістю, спрямовані на вирішення поточних завдань і переважно служать засобом реалізації оперативних інтересів [16]. Отже, національні інтереси визначають цілі політичної діяльності, на цьому ґрунті розробляється національна стратегія, яка реалізується за допомогою держави.

Елементами національної ідеї є також уявлення щодо *механізмів реалізації національних інтересів (ідея національної держави, концептуальні основи національної стратегії)*. Національні інтереси, як стверджує В. Кириченко, є інтегральним виявом інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через інститути політичної системи: державу, політичні партії, громадські організації [17]. Але основним механізмом реалізації національних інтересів є держава, оскільки лише вона володіє усією повнотою національного суверенітету. Національна держава – це таке політично організоване в межах певних кордонів суспільство, яке утворилось внаслідок політичного самовизначення окремого етносу, що консолідується у політичну націю і створює суверенну владу на своїй етнічній території [18]. Без національної держави національна спільнота не спроможна реалізувати своїх національних інтересів, а отже, і втілювати в життя власну національну ідею. Основою виникнення будь-якої держави переважно є етнос. Держава без етнічної основи (або ядра) позбавлена свого фундаменту і є, згідно з визначенням Л. Гумільова, механічним утворенням або “химерою” [19]. Тому, певний

тип держави має відповідати характерові етносу як певної природно-біологічної (генетичної) та культурно-психологічної спільноти, як одяг повинен відповідати розмірам тіла людини.

На міжнародній арені держава представляє національні інтереси у формі державних інтересів і є гарантом національного суверенітету. Однак це не дає підстави ототожнювати поняття “національні інтереси” і “державні інтереси”. Поняття “національні інтереси” – ширше поняття і не зводиться лише до інтересів держави. В. Кириченко зазначає: “Національні інтереси реалізуються державою через державні інтереси, які можуть мати самостійний характер (інтереси влади) і не збігатись з національними інтересами” [20]. Тобто, захист державних інтересів часто може означати передусім захист інтересів панівних еліт. Потрібно бути критичним до тверджень, які зводять національну ідею до ідеї державності, оскільки національна держава є лише механізмом реалізації національних інтересів. Національні інтереси, згідно з твердженнями М. Львіна, поєднують у собі “інтерес нації як двоєдності суверенної територіальної держави і громадянського суспільства” [21]. Йдеться про оптимальне поєднання інтересів панівної еліти та решти населення. Щоб уникнути підміни понять, де часто вузькокорпоративні інтереси панівної еліти (або бюрократії) видають за національні інтереси, треба застосувати надійні та ефективні механізми узгодження різноманітних інтересів і відповідної артикуляції національних інтересів, які б забезпечили зворотний зв'язок держави із суспільством та процедури циркуляції (заміни) політичних еліт, відсторонення від влади тих осіб, які завдають шкоди національним інтересам спільноти. Якщо такий механізм відсутній, тоді замість національних інтересів постають вузькокорпоративні інтереси панівної еліти, що загрожує національній безпеці країни.

Отже, завданням національної держави є реалізація національних інтересів, які визначають конкретні цілі внутрішньої та зовнішньої політики. Органи державної влади розробляють стратегію національного розвитку, враховуючи співвідношення політичних сил всередині країн і на міжнародній арені, а також прогнозуючи ймовірний розвиток подій.

Принципами національної стратегії як механізму реалізації національних інтересів, на нашу думку, є:

1. Реалістичність поставлених цілей і завдань, урахування об'єктивних можливостей їх досягнення.

2. Мобілізація необхідних ресурсів і засобів для їх реалізації.

3. Оптимальність визначення етапів досягнення цілей і чітке усвідомлення специфіки кожного етапу.

4. Послідовність у досягненні національних цілей, цілеспрямованість.

5. Використання нових можливостей, які відкриваються у процесі реалізації цілей, через їх поєднання з обраним стратегічним пріоритетом, що розширює поле для можливого маневру в разі непередбачених труднощів.

6. Поетапність у досягненні цілей, що передбачає перехід до реалізації поставлених цілей наступного етапу лише після закріплення успіхів попереднього етапу.

7. Уміння осмислити причини невдач і використати одержаний досвід для зміцнення своїх позицій у майбутньому.

8. Здатність вловити нові тенденції історичного розвитку, осмислити їх з погляду минулого, сьогодення і майбутнього та внести згідно із зробленими висновками корективи до національної стратегії.

9. Здатність в умовах очевидної переваги зовнішніх сил, які перешкоджають реалізації поставлених цілей, до тактичного відступу як вимушеного заходу перехідного періоду для перегрупування сил на нових стратегічних напрямках діяльності.

10. Уміння вдало визначати сприятливі моменти для досягнення поставлених цілей, коли вирішення завдань можна досягнути з найменшими втратами ресурсів, оскільки визріли умови для здійснення якісних змін.

11. Спрямованість на досягнення не окремих епізодичних, часткових і випадкових успіхів, а на системні досягнення. 12. Здатність визначати союзників, партнерів, опонентів і противників на раціональній основі залежно від збігу чи зіткнення інтересів, а також збігу (чи незбігу) їх національних вартостей та ідеалів.

Ще одним із важливих елементів національної ідеї є осмислення потреби гарантування власної *національної безпеки*. Національна безпека тісно пов'язана з реалізацією національної ідеї, що виражено у виявленні й усуненні загроз і викликів національним інтересам, національній ідентичності, збереження національних цінностей, подолання непорядкованості й хаосу в суспільстві, забезпечення злагоди і консолідації народу як ідейно-політичної спільноти. Національну безпеку Я. Малик визначає як „стан захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз життєво-важливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних цінностей, усього, що становить основу матеріального та духовного життя держави” [22]. К. Гаджієв виокремлює такі аспекти національної безпеки: “здатність забезпечити фізичне існування, територіальної недоторканості і цілісності від внутрішніх і зовнішніх загроз; гарантії від зовнішнього втручання у внутрішні справи; відвернення потенційних і непередбачених загроз самому способу життя” [23]. Як система заходів національна безпека спрямована на забезпечення оптимального функціонування національного організму та його захист від внутрішніх дисфункційних станів і зовнішніх деструктивних впливів. Вона є багатоаспектним явищем, має складну структуру й охоплює собою політичну, економічну, військову, екологічну, культурно-освітню та інформаційну безпеку [24].

Піключись про власну безпеку, держава розробляє систему гарантування національної безпеки, яку можна визначити як комплекс організаційних структур, засобів і скоординованих дій і заходів, щоб захистити життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [25]. Така система містить концептуальні, організаційні й ресурсні аспекти. Вона передбачає розроблення і затвердження на державному рівні концепції національної безпеки, створення спеціальних інститутів для її реалізації, обсяг повноважень яких визначається законодавством, а також визначення ресурсів для здійснення їх діяльності.

Суть поняття “національна ідея” можна сформулювати так: *національна ідея* – інформація про глибинну сутність свого народу, у якій відображена його духовна першооснова, мета, сенс та фундаментальні принципи існування, що пронизує собою все національне буття та зумовлює суспільний розвиток. Сутність цієї ідеї визначається менталітетом народу, рівнем розвитку його духовної і матеріальної культури, статусом на міжнародній арені, завданнями конкретної історичної епохи. Вона проходить складний процес становлення, розвитку, заперечення та синтезу своїх форм, оскільки сформульований у ній національний ідеал піддається коригуванню часом і наповнюється новим історичним змістом.

Національна ідея – це складний конструкт, що складається з багатьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів: національної ідентичності, національного покликання, національного ідеалу, національних вартостей і пріоритетів, національних інтересів, а їх реалізацію забезпечують такі механізми: національна держава, національна стратегія, національна безпека. Вона виступає осмисленою формою сприйняття глибинної сутності свого народу, у якій відображена його духовна першооснова, мета, сенс та фундаментальні принципи існування, що пронизує собою все національне буття та зумовлює суспільний розвиток.

Література

1. Лісовий В. Перший в Україні системний виклад теорії нації і націоналізму / В. Лісовий ; вступ. сл. Г. В. Касьянов // Теорія нації та націоналізму [Текст]. — К. : Либідь, 1999. — С. 5.
2. Мала енциклопедія етнодержавознавства [Текст] / редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Довіра ; Генеза, 1996. — С. 116.
3. Угрин Л. Проблема ідентичності України в контексті європейської інтеграції / Л. Угрин // Україна і Центральна Європа: проблеми та перспективи інтеграції [Текст] : матер. міжнар. конф. (22 – 24 квітня 1999 р., м. Львів) / упоряд. А. С. Романюк, Л. С. Скочилас. — Львів : ЦПД, 1999. — С. 112.
4. Там само. — С. 113.
5. Сміт Е. Національна ідентичність [Текст] / Е. Сміт. — К. : Основи, 1994. — С. 24.
6. Політологічний енциклопедичний словник [Текст]. — К. : Генеза, 1997. — С. 219.
7. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст [Текст] / О. Забужко. — К. : Наукова думка, 1992. — С. 8.
8. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки [Текст] / Б. Л. Кухта. — К. : Генеза, 1994. — С. 350.
9. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Вивід прав України [Текст]. — Львів : Слово, 1991. — С. 77.
10. Фартушний А. Національна ідея як динамічна система духовних вартостей / А. Фартушний // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку [Текст]. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Вип. 1. — С. 29.
11. Смелзер Н. Соціологія [Текст] / Н. Смелзер ; пер. с англ. З. П. Вольской. — М. : Феникс, 1994. — С. 660.
12. Яковлев А. Предисловие. Обвал. Послесловие [Текст] / А. Яковлев. — М. : Новости, 1992. — С. 51.
13. Колодій А. Нація як суб'єкт політики [Текст] / А. Колодій. — Львів : Кальварія, 1997. — С. 31.
14. Алексеева Т. А. Дилеммы безопасности: американский вариант / Т. А. Алексеева // Политические исследования [Текст]. — 1993. — № 6. — С. 17.
15. Мала енциклопедія етнодержавознавства... — С. 120.
16. Там само. — С. 117.
17. Там само. — С. 118.
18. Колодій А. Нація як суб'єкт політики... — С. 33.
19. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь [Текст] / Л. Н. Гумилев. — М. : Лорис, 1992. — С. 92—100.

20. Мала енциклопедія етнодержавознавства... — С. 119.
21. Гаджиев К. С. Введение в геополитику [Текст] / К. С. Гаджиев . — М. : Логос, 1998. — С. 350.
22. Основи політичної науки : курс лекц. [Текст] : у 4 ч. Ч. 4 : Міжнародна політика / за ред. Б. Кухти. — Львів : Кальварія, 1999. — С. 292.
23. Гаджиев К. С. Введение в геополитику... — С. 355.
24. Политология [Текст] : энциклоп. словарь. / общ. ред. Ю. И. Аверьянов — М. : Изд-во Моск. комерч. ун-та, 1993. — С. 198.
25. Основи політичної науки... — С. 293.

V. Pasichnyk

ESSENCE AND STRUCTURE OF NATIONAL IDEA

The essence of concept «national idea» is revealed. The content and structure of national idea are defined. The constituent elements of national idea are analyzed.

Key words: national idea, national identity, national vocation, national ideal, national values and interests, national state and strategy, national security.